Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1944-11-05, iš Štuthofo – į Greifsvaldą

Lager, d. 5 November 1944

Prof. Dr. Balys Sruoga
Lager Stutthof b/Danzig
Block XI

Lager, d. 5 November 1944

Vanduk, miela, mylima! Deine neueste Postkarte ist v. 29-X. Arme Kinderlein! Sie haben immer noch keine Ecke zum Leben! Was für ein Pech, dass kann ich Ihnen nichts helfen! Hast Du mein Brief über Valiukėnas u. schon einen in Greifswald (Post-Rest.) erhalten? Šilkarskis hat mich gebeten an Dich zu wenden, dass Du seine Hilfe (500 Mr. über Biržiška) annehme. Ich denke auch ähnlich. In unserer Lage sollen wir einer dem anderen helfen. Übrigens, kann ich auch Dir einige Hundert Mark überweisen, – ich habe genug, – ich verbrauche monatlich 15 bis 25 Mrk. Es scheint, ich werde nicht mehr lange hier eingesperrt sitzen, – spätestens zu Weihnachten werden wir schon zusammen sein. Dann werde ich die Lebenssorgen von Deinen Schultern abnehmen können. Bis dahin, nichts zu machen, du sollst allein leiden. Es wäre für Dalia am besten in der Klinik zu arbeiten, dass ist sehr gute Idee. Für Dich gibt es natürlich keinen grossen Auswahl. Man muss leben, wie es möglich ist, um gesund zu bleiben. Nur wegen mich kümmere Du dich nicht mehr. Ich werde aushalten, – ich bin schon ein alter geübter Häftling, – wie das Lied sagt: zakaljon v boju („erhärtet im Ringen mit dem Schicksal“). Kommt auch irgendwelche unerwartete Hilfe. Z. B. gestern bekam ich: 1) Ein wertvolles Päckchen von Živilės Vater (neue Adresse: 13 B Landshut/Bay, Theaterstr., 67II) u. 2) Ein Pakettchen mit Äpfeln von El. Kardelienė (Freiburg/Breisgau, – Adolf Hitler Str. 11, b/Frau Miskowiski). Bedanke diese gute Leute von mir. Kardelienė ist die einzige von Kollegen Künstlern, die mich erinnert hat. Schreibe ihr, dass werde ich neue Idee des Auferstehen der Theaterkunst bringen, – dass ihr Geschenk mir besonders angenehm war. Bedanke auch Šilkarskis für seine Sorge um mich, – in diese Zeit war er mir wie ein guter alter besorgter Bruder, – das ist doch herrliche Seele – der erste Freund in dem Unglück. Ihnen allen kann ich nicht schreiben, weil meiner wochentlicher Brief will ich für Dich behalten. Es scheint, mit Lebensmitteln bin ich jetzt besser versorgt als Du mit Dalia. Also, alles, was Du hast, behalte für Euch. Mir geht es schon. Leider, die Tage sind schon kurz geworden, deshalb musste ich meine dichterische Arbeit einstellen. Ich habe viel Zeit zu nachdenken. – Leider, dein u. Dalias Gesichte sehe ich immer sehr traurig. Ich immer erinnere mich diese Nacht, als kamen fremde bewaffnete Leute und haben mich aus dem Bett weggeschleppt, – ihre Gesichte waren wie versteinert. Dieses trostloses Schmerz blieb für die Ewigkeit in meinem Gedächtnis. Einen anderen Ausdruck ihrer Gesichtern ist es mir schwer zu vorzustellen. Es gibt zu viel unnötiges Schmerz in der Welt. Nichts zu machen. Vanduk, ich habe den Mut nicht verloren, – vielleicht bin ich geistig stärker geworden. Es gibt nichts in der Welt, was mich erschrecken konnte. Natürlich, für Dalia ist es vielleicht leichter alles zu ertragen, – sie ist jung. Dir ist es schwieriger – mit deiner tieffühligen empfindlichen Seele. Doch, – Mut, Vanduk, – mutig sein! Wir sind wieder arm wie die kirchliche Mäuse, – wir werden mehr im Geiste leben, – mehr schöpfen – viel Gutes und Schönes schöpfen. „Es geht alles vorüber“ – es gehen vorüber und unsere Qualen! Grüsse Zosė, Puzinai, Maciūnas, Salys und andere gute Leute. Küsse herzlich Daliukas – bedanke Sie mich für ihren Mut (meine lyrische Tragödie für Daliukas ist schon längst beendet, – sie wird nicht so schlimm aussehen). Ich küsse Dich, mein armes, mein gutes Vanduk, mein unglückliches Kinderlein.

Lebt wohl, Vanduk, – lebt wohl!

Dein Bal [1r] // [1v] //

Prof. dr. Balys Sruoga
Stutthofo stovykla prie Dancigo
XI blokas

Stovykla, 1944 [m.] lapkričio 5 d.

Vanduk, miela, mylima! Tavo naujausias atvirlaiškis rašytas X-29. Vargšelės! Jūs vis dar neturit kampo, kur gyventi! [1] Gaila, kad negaliu Jums niekuo padėti! Ar gavai mano laišką per Valiukėną [2] ir vieną (iki pareikalavimo) jau Greifsvalde? Šilkarskis [3] manęs paprašė kreiptis į Tave, kad priimtum jo pagalbą (500 markių per Biržišką [4]). Aš irgi panašiai galvoju. Mūsų padėtyje turim vienas kitam pagelbėti. Beje, aš taip pat galiu persiųsti Tau kelis šimtus markių, – turiu pakankamai, – per mėnesį išleidžiu nuo 15 iki 25 markių [5]. Atrodo, nebeilgai čia sėdėsiu įkalintas, – vėliausiai per Kalėdas mes jau būsim kartu [6]. Tada galėsiu nuimti nuo Tavo pečių gyvenimo rūpesčius. Iki to laiko, nieko nepadarysi, turi kentėti viena. Daliai būtų geriausia dirbti klinikoje, tai labai gera mintis. Tau, žinoma, nėra didelio pasirinkimo. Turit gyventi taip, kaip galit, kad išliktumėt sveikos. Tik manim daugiau nebesirūpink. Aš ištversiu, – esu senas patyręs kalinys, – kaip sakoma dainoje: zakaljon v boju („užgrūdintas kovoje su likimu“). Kartais ateina ir netikėta pagalba. Pvz., vakar gavau: 1) vertingą siuntinėlį nuo Živilės tėvo [7] (naujas adresas: 13 B Landshut/Bay, Theaterstr., 67II) ir 2) siuntinuką su obuoliais nuo El. Kardelienės [8] (Freiburg/Breisgau, – Adolf Hitler Str. 11, b/Frau Miskowiski). Padėkok nuo manęs šiems geriems žmonėms. Iš kolegų menininkų mane prisiminė vienintelė Kardelienė. Parašyk jai, kad aš pateiksiu naują teatro meno atgaivinimo idėją, – kad jos dovana man buvo ypač maloni. Taip pat padėkok Šilkarskiui už rūpestį manimi, – šiuo metu jis buvo man kaip geras senas rūpestingas brolis, – nuostabi siela – pirmas draugas nelaimėje. Negaliu parašyti jums visiems, nes savo savaitinį laišką noriu skirti Tau. Atrodo, kad dabar esu geriau aprūpintas maistu nei Tu su Dalia. Taigi, viską, ką turit, pasilikit sau. Man viskas gerai. Gaila, dienos jau sutrumpėjo, todėl turėjau nutraukti savo kūrybinį darbą. Turiu daug laiko galvoti. – Deja, Tavo ir Dalios veidus visada matau labai liūdnus. Visada prisimenu tą naktį, kai atėjo svetimi ginkluoti žmonės ir ištraukė mane iš lovos, – jūsų veidai buvo kaip suakmenėję [9]. Šis baisus skausmas amžinai liko mano atmintyje. Kitokią jūsų veidų išraišką man sunku įsivaizduoti. Pasaulyje yra per daug nereikalingo skausmo. Nieko nepadarysi. Vanduk, aš dar nenusimenu, – galbūt dvasiškai aš dar labiau sustiprėjau. Nėra nieko pasaulyje, kas galėtų mane nugąsdinti. Žinoma, Daliai gal ir lengviau viską ištverti, – ji jauna. Tau sunkiau – Tavo tokia giliai jaučianti, jautri siela. Vis dėlto, – drąsos, Vanduk, – būk drąsi! Mes vėl esam vargšai kaip bažnyčios pelės, – labiau gyvensim dvasia, – daugiau kursim – sukursim daug gero ir gražaus. „Viskas praeina“ [10] – pasibaigs ir mūsų kančios! Linkėjimai Zosei [11], Puzinams [12], Maciūnui [13], Saliui [14] ir kitiems geriems žmonėms. Nuoširdžiai pabučiuok Daliuką – padėkok Jai nuo manęs už jos drąsą (mano lyrinė tragedija, skirta Daliukui, jau seniai baigta, – ji ne taip blogai atrodys [15]). Bučiuoju Tave, mano vargšas, mano geras Vanduk, mano nelaimingas vaikeli.

Likit sveikos, Vanduk, – likit sveikos!

Tavo Baliuk [1r] // [1v] //

KOMENTARAI

[1] Vanda Sruogienė su Dalia Sruogaite, atsidūrusios Vokietijoje, apsistojo Greifsvalde, kur Vanda Sruogienė ieškojo savo pusbrolio Adomo Daugirdo. Turbūt minima pirmoji jų apsistojimo Greifsvalde vieta: „…Atsidūrę Greifsvalde nuėjome nurodytu adresu, ir, pasirodo, tai buvo viešbutis… Taip, žmonės ta pavarde čia buvo apsistoję, bet išvyko nepalikę adreso. Trys moterys ir vaikas likom vakare be pastogės. Vaikščiojame tomis gatvėmis ir nežinome kas daryti. Tai buvo vienas iš beviltiškiausių momentų mūsų kelionėje (nestebina, kad tos padėties prisiminimai ir po penkiasdešimties metų naktį sukelia košmaro sapnus).
Greifsvaldas – nedidelis universitetinis miestas. Kažkoks instinktas nukreipė mūsų žingsnius universiteto link. Ir štai iš tolo pamatau prof. Joną Puziną! Išgelbėtos! Puzinai, patys prisiglaudę pas išdidų vokietį dvarininką, išmaldavo iš jo prieglobstį nakčiai mudviem ir Gedvilienei su Gabriuku. Niekad nepamiršiu, su kokia panieka tas šeimininkas žvelgė į mus, pavargusius, apšepusius, dulkėtus pabėgėlius svetimtaučius… Pernakvojome nepersirengę Puzinams paskirtame kambaryje. Jie patys su vaikais didelėje lovoje, mes ant kanapų, ant grindų, kur pasitaikė. Nors jau buvo „Hannibal ante portas“ [*lot*. „Hanibalas prie vartų“] – rusai visai netoli, gyvenimas dvare ėjo įprasta tvarka. Mačiau, kaip pirštinėtas liokajus nešė ant sidabrinio padėklo pietus savo ponams… Kitą naktį mus priglaudė prof. Vincas Maciūnas su žmona. Puzinas, pats kampininkas, kolegos profesoriaus archeologo globojamas, tuoj surado Daugirdus. Kadangi Teklė Daugirdienė, gydytoja, dirbo universiteto klinikoje, jai pavyko įtaisyti Dalią į gailestingųjų seserų kursus, taigi išgelbėti ją nuo darbo fabrike, o mes įgalėjom gauti kambarį mieste ir turėti maisto korteles“ (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 129–130).
„Kambariuką gavome mažytį, darbininko namo palėpėje. Dvi lovytės, tarp jų kėdė, ir viskas. Netoliese panašiame namuke susigrūdę gyveno Doma Sleževičienė su marčia, Štuthofiečio prof. Mečio Mackevičiaus žmona Marija su dviem mažom mergaitėm Audrone ir Ina. Teta Zosė su Gabriuku taip pat gavo pastogę priemiestyje, vokiečių darbininkų rajone. Visi namai čia buvo tokie vienodi, kad vaikai, grįždami iš mokyklos, tik iš šiukšlių dėžių turinio atpažindavo savo būstus“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 130).

[2] Antanas Valiukėnas (1913–1946), žurnalistas, redaktorius, vertėjas. Vanda Sruogienė, 1944 m. lapkričio mėnesio pabaigoje susitikusi Berlyne su Antanu Valiukėnu, apibūdino jį kaip „entuziastingą ir šviesų studentą, kuriam nuoširdžiai rūpėjo Balio reikalai (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 134). Balio Sruogos laiškai iš Štuthofo Antanui Valiukėnui neišliko.

[3] Vladimiras Šilkarskis (1884–1960), filosofas. 1924–1940 m. VDU graikų kalbos ir literatūros dėstytojas, profesorius. 1940 m. SSRS okupavus Lietuvą pasitraukė į Vokietiją. „Greifsvalde pavyko mums užmegzti ryšius su prof. Vladimiru Šilkarskiu Bonoje. Jis su Baliu susirašinėjo, kiek šelpė maistu, stengėsi moraliai palaikyti. Ir mudvi vėliau gavom iš jo didelę paramą. Jis jau kurį laiką dėstė Bonos universitete ir turėjo ryšių su akademiniu pasauliu“ (Dalia Sruogaitė, Atminties archeologija, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 140). Vladimiras Šilkarskis per Mykolą Biržišką rėmė Vandą Sruogienę: „Todėl savo laiško jai kopiją nusiunčiau ir mūsų rektoriui, kartu persiųsdamas 500 markių su prašymu pinigus tuoj pat persiųsti poniai Vandai iškart, kai sužinos tikslų adresą. Mielas Baly, turi paveikti savo žmoną, kad ji neatsisakytų mano pagalbos. Jei mano padėtis visiškai patenkinama, pirmiausia tai jos nuopelnas. Ji likvidavo dalį mano daiktų Lietuvoje ir gausiai aprūpino mane pinigais bei maisto produktais. Į Boną ji man atsiuntė 4 naujus kostiumus iš geriausio angliško audinio – be šios pagalbos mano padėtis būtų išties sunki – beveik viskas, ką palikau savo bute Vilniuje, prapuolė. Taigi tai pati paprasčiausia ir savaime suprantama dėkingumo skola, kurią jai dabar noriu atmokėti. Tikiuosi, netrukus dar galėsiantis atsiųsti Tavo mylimai žmonai pašalpą (Vladimiro Šilkarskio laiškas Baliui Sruogai, iš Bonnos – į Stutthofą, 1944-10-25, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r).

[4] Mykolas Biržiška (1882–1962), literatūros istorikas. 1939–1944 m. VU profesorius ir rektorius. 1944 m. birželio mėn. pasitraukė į Vokietiją. 1944 m. spalio mėn. Mykolas Biržiška kartu su žmona glaudėsi Greifsvaldo karo pabėgėlių stovykloje (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 133). Vėliau dėstė Pabaltijo universitete Hamburge ir Pineberge (Vokietija).

[5] Kaliniai lageryje negalėjo turėti pinigų. Iš laisvės atsivežti pinigai buvo deponuoti lagerio raštinėje: „Pinigai buvo gaunami šitokiu būdu.
Iš naujoko, patekusio į lagerį, visi pinigai buvo tuojau atimami ir deponuojami raštinėje pas Hapkę. Šiokie ar tokie pinigai, bet kokia valiuta, kaliniam pas save turėti buvo griežtai draudžiama. Iš tų deponuotų pinigų kalinys galėdavo kas 4–6 savaitės gauti po penkiolika markių, ne banknotais, bet tam tikrais kuponais, kurie kantinėje buvo imami vietoj banknotų, – vėliau kantinė su Hapkės įstaiga atsiskaitydavo. Kadangi į kalinių kantinę nuolat lįsdavo ir esesninkai, kurie kalinių kuponų neturėdavo, tai kantinė priimdavo ir banknotus. Tai buvo labai patogu įvairiem lagerio galiūnam ir biznieriam.
Laisvų banknotų lageryje visuomet būdavo. Apsukresni naujokai sugebėdavo nusukti pinigus, – ne visus atiduodavo į kasą. Kiti užmiršdavo pinigus drabužių kišenėse, kuriuos drabužininkai surasdavo ir netrukdavo paleisti į apyvartą. Ateidavo pinigai ir iš laisvės, per įvairias darbo komandas ir laisvai samdomus darbininkus meisterius, – už lageryje pagrobtus ir į laisvę iššmugeliuotus daiktus. Pinigų lageryje būdavo“ (Balys Sruoga, *Dievų miškas*, redagavo Donata Linčiuvienė, (ser. *Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius*, Nr. 3), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 320).
Prieš lagerio evakuaciją, kai ankstesnės tvarkos nebe taip griežtai paisyta, kaliniams pinigų atsiųsdavo jų bičiuliai iš laisvojo pasaulio. Balį Sruogą pinigais rėmė Rapolas Skipitis, Vanda Sruogienė, Antanas Krutulys, Vladimiras Šilkarskis. 1944 m. pabaigoje esesininkai mažiau paisydavo draudimo kaliniams lageryje turėti asmeninių lėšų: „Iš klinikos mudu su palydovu nudrožėme stačiai į… *Ratskeller* – geriausių Gdanske pietų valgyti, kur valgo aukštoji miesto valdininkija. Mano palydovas turėjo maisto kortelių, o aš – pinigų. Jis gerai žinojo, kad man pinigai turėti yra griežtai draudžiama. Bet jo akivaizdoje aš mokėjau savo pinigais ir už pietus, ir už alų, kurio mandagios padavėjos mudviem nesigailėjo“ (Balys Sruoga, *Dievų miškas*, redagavo Donata Linčiuvienė, (ser. Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius, Nr. 3), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 361).

[6] „Lapkričio pabaigoj nuvažiavau į Berlyną. Susiradusi Lietuvių komitetą ir mūsų senąjį bičiulį, buvusį ministrą ir komiteto pirmininką Rapolą Skipitį tariausi, ką daryti, kaip padėti Baliui išeiti iš baisaus Stutthofo. Pirmininkui tarpininkaujant buvau pasiekusi paties Vokietijos gestapo viršininko Heinricho Himmlerio būstinę, kur aukšti pareigūnai man tvirtai užtikrino, kad Stutthofo lietuviai EHRENSHÄFTLINGE – Garbės kaliniai bus išlaisvinti Kalėdoms, Kūčioms. Tai buvo 1944 m. lapkričio 6 diena, ją gerai atsimenu, nes kaip tik tada Berlyne sužinojau apie tą dieną mirusį aušrininką Joną Šliūpą. […]
Grįžau į Greifsvaldą pilna gerų vilčių. Laikas bėgo, visos mintys spietėsi apie ateinančias Kalėdas, ruošėmės sutikti mūsų įkaitus“ (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, Atminties archeologija, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 133–134).
„Ir vėl prasidėjo mano pastangos jį vaduoti, važiavau į Berlyną, ten gestapas iškilmingai pažadėjo su kitais išleisti Kalėdoms. Ir vėl apgavo“ (Vanda Sruogienė, „Suėmimas“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*, sudarė Vanda Sruogienė, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 359).
„Kai kurių mūsiškių giminės ir bičiuliai, esantieji Berlyne, laiškuose rašė, kad daromos pastangos mus išvaduoti. Viltis išeiti laisvėn kiekvieną savaitę didėjo. Aukštieji vokiečių pareigūnai liepė mūsų visuomenės atstovams, kurie rūpinosi mūsų paleidimu, surasti mums darbą ir patalpas apsigyventi. Kai tai buvo padaryta, tie vokiški pareigūnai pranešė, kad mūsų paleidimo raštas jau padėtas ant vidaus reikalų ministerio, taigi paties Himmlerio, stalo pasirašyti ir kad paleidimas įvyks per kelias dienas. Visa tai buvo rašoma mūsų prietelių laiškuose su tikra vilčia, kad Kūčias valgysime drauge su jais laisvėje. Dabar jau net ir didžiausieji pesimistai ėmė tikėti, kad paleidimas galimas. Išrinktoji Kūčioms ruošti ir kleckeliams kepti komisija vis nesiryžo pradėti darbo, nė organizuoti miltų. Kam visa tai? – juk vis vien Kūčias valgysime Berlyne, kur kiekvieno mūsų laukė darbas ir pastogė… Dėl to ir mūsų menininkai nepuošė eglutės, nė nerengė šventei programos. Džiaugėmės, kad tuoj būsime laisvi, nors ir gerai žinojome, kad mūsų laukia bombų lietus ir sunkus darbas karo pramonėje. Bet laisvė už viską brangesnė. Stovyklos vadovybė taip pat buvo gavusi kažkokius raštus dėl mūsų paleidimo ir į mus jau žiūrėjo, kaip į laikinus savo „šeimos“ narius. Apie tai nugirdome iš mums draugiškos vokietės, kuri priimdavo politiniam skyriui adresuotas šifruotas telegramas. Kalėdos čia pat, o rašto iš Berlyno vis nėra. Smogikų administracijos vyrai vienas po kito ėmė važiuoti švenčių atostogų. Išvažiavo ir keli toki, kurių dalyvavimas prie kalinių paleidimo būtinas. Vadinas, jeigu raštas ateitų prieš pačias šventes, paleidimas būtų neįmanomas. Pasidarė aišku, kad šventes praleisime stovykloje. Kad ir nenoromis, reikia kepti kleckelius ir puošti eglutę…“ (Antanas Gervydas, *Už spygliuotų vielų*, (ser. Lietuvių spaudos draugija, Nr. 2), Chicago: Draugo spaustuvė, 1950, p. 164–165).
Balys Sruoga taip pat tikėjosi, kad iki 1944 m. pabaigos politiniai kaliniai iš lagerio bus paleisti: „Po lagerį sklido įvairiausi gandai. Visiem aišku buvo, kad šiokia ar tokia lagerio evakuacija yra neišvengiama ir kad ji įvyks labai greit. Bet – kur, kada, kaip tai įvyks – niekas nežinojo. Vieni manė, kad pėsčiomis reikės eiti apie keturis šimtus kilometrų. Kiti tikino, kad paskutinį momentą kaliniai bus paleisti, bent politiniai. Treti – traukė pečiais, kreipdami dėmesį į statines, vežamas prie kalinių gyvenamų blokų, dervos pripilamas.
– Et, – sakė jie, – pamatysite, padegs naktį gyvenamus barakus, sučirškins mus visus gyvus. Kas bandys nedegti – iššaudys kaip kurapkėles… (Balys Sruoga, *Dievų miškas*, redagavo Donata Linčiuvienė, (ser. Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius, Nr. 3), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 366).
„Rudeniop gandai apie būsimą lagerio evakuaciją ne silpnėjo, o vis sklido garsiau. Dabar jau buvo minima ir kelio kryptis – mums reikėsią žygiuoti į Pomeraniją. Kada? Gaudome paskutines fronto žinias ir stebime esesmanų nuotaikas. Mūsų radijo ruporas dar vis nepasiduoda: jis žada sutriuškinti priešą, besiveržiantį į Rytprūsių žemes, jis ruošiasi generaliniams kontrapuolimams… Bet kartais suskamba iš jo visai kitoks, blaivus balsas. Jį išgirdęs, skubiai šoka prie garsiakalbio Sruoga ir klausosi užkandęs žadą, nes vokiškas balsas vos girdimas ir neaiškus, – jis sklinda iš anapus reicho ribų. Kartais visai netikėtai garsiakalbis prabyla švediškai, tada, ant suolo užšokęs, prie jo ausį prikiša mūsų įnamis latvis Kalninis. Jį ir dar keletą latvių inteligentų ne per seniausiai apgyvendino mūsų barake. Be jų, iš Rygos kalėjimo buvo atvežtas Plechavičiaus štabas. Nei vieniems, nei kitiems įnamiams nenuskuto plaukų ir neatėmė keliondėžių – taigi ne tik užsienio žinios, bet ir šis įvykis rodė, kad lageris gyvena paskutines dienas.
Tiesa, tas žinių nuotrupas pagaudavome retai, dažniausiai tada, kai prievarčio namely budėdavo blokfiureris Petersenas-Danas, tas pats, kuris mums kartais šaipūniškai mirktelėdavo. […]
Siautėjant esesmanams ir sklindant įvairiems gandams, nutilo ir radijo garsiakalbis. O ir laikas buvo jam nutilti, nes vieną dieną, kai jis, skelbdamas reicho žinias, gyrėsi būsimom fronto pergalėm, ilgus vokiškus žodžius nukirto trumpi, bet stiprūs rusiški: „Meluoja, neklausykit!“
Tai buvo tiesa, naciai melavo išsijuosę. Netrukus, kai sniegas tvirčiau nubalino barakų gatves, išgirdome, kad sovietų armijos tankai jau Rytprūsiuose. Dabar gandai, virsdami tikromis žiniomis, skelbė, kad mums reikės žygiuoti 900 kilometrų Štetino link“ (Leonas Puskunigis, „Štuthofo žardienos“, in: Pragaro vartai – Štuthofas, sudarė Alisa Rupšienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 388–389).

[7] Vytautas Mykolaitis (1896–1965), teisininkas. 1944 m. pasitraukęs iš Lietuvos, su žmona Anele ir dukra, Dalios Sruogaitės drauge Živile, apsistojo Bavarijoje, Landshuto mieste.

[8] Elzbieta Kardelienė (1900–1999), dainininkė. 1930–1944 m. Valstybės teatro solistė. Nuo 1944 m. viena Detmoldo Lietuvių tremtinių operos organizatorių ir solisčių.

[9] Balys Sruoga prisimena 1943 m. pavasarį – suėmimo naktį. Laiške, kaip ir vėliau parašytuose memuaruose, iškyla panašūs „suakmenėjusių veidų“, „neišbrendamos kančios“, „neaprėpiamos meilės“, ištvermės palinkėjimo, palaiminimo leitmotyvai:
„Kovo 16 diena. Bevartaliojant kalinišką knygą, 23.30 valandą laiptuose pasigirsta sunkūs kaustyti žingsniai.
Trep – trep – trep, – vokiškai kaukši.
Pažvelgėme viens į kitą, išgirdę kaukšėjimą. Be žodžių aišku:
– Ką dabar griebs?
Duryse ilgas skambutis valdančiu tonu. Širdys stabtelėjo. Bato duslūs smūgiai į durų lentas.
Taip ir yra: du gestapininkai. Pilki. Pakaustyti.
– Ar yra toks ir toks? Parodyk pasą. Ar turi ginklą? Pasiimk kepurę ir dar šį bei tą, kad nori. Daug nereikią. Dviem, trim dienom, – daugiau nereikėsią.
Krata – labai paviršutiniška, neverta gestapo vardo garso. Paėmė kažkuriuos senus laiškus. Keletą niekuo nekaltų rankraščių, kas pasitaikė. Medžiaga, iš kurios nieko neišpeši. Medžiagos jiem tartum nė nereikėjo. Svarbu buvo tiktai, kad šį bei tą gavo paimti.
Mūsų širdyse nyku. Mūsų veidai suakmenėję. Tik rankos trupučiuką virpa. Ir – tiek. Ir – visa.
– Baly, laikykis! – atsisveikinimui palydi mane du balsu, pilni tokios neišbrendamos kančios ir tokios neaprėpiamos meilės, kad jų palydėtam ir į kartuves eiti būtų jauku.
– Aš – tai ištversiu. Tik jūs… O, būkit palaimintos!“ (Balys Sruoga, Dievų miškas, redagavo Donata Linčiuvienė, (ser. Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius, Nr. 3), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 23–24).

[10] Balys Sruoga cituoja kelias eilutes iš vokiečių poeto Kurto Feltzo (1910–1982) ir libretisto Maxo Wallnerio (1891–1951) sukurtos dainos „[Auf Posten in einsamer Nacht]“ [„Pašte vienišą naktį“], arba „Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei“ [„Viskas praeina, viskas pasibaigia“]. Muziką šiam kūriniui 1942 m. parašė austrų kompozitorius Fredas Raymondas (1900–1954), atliko vokiečių dainininkė Lale Andersen (1905–1972) (https://lyricstranslate.com/en/Lale-Andersen-Es-geht-alles-vorueber-es-geht-alles-vorbei-lyrics.html). Nors daina buvo ideologinio, politinio pobūdžio (Trečiojo Reicho šlageris), tačiau jos turinys, o ypač priedainis, skambėję per radiją, skatino nepasiduoti, įkvėpė viltį, žadino gyvenimo prasmę: „Es geht alles vorüber, /Es geht alles vorbei; / Auf jeden Dezember / Folgt wieder ein Mai. / Es geht alles vorüber, / Es geht alles vorbei; / Doch zwei, die sich lieben, / Die bleiben sich treu“; [„Viskas praeina, / Viskas pasibaigia; / Po kiekvieno gruodžio / Vėl ateina gegužė. / Viskas praeina, / Viskas pasibaigia; / Tačiau du įsimylėjėliai / Liks ištikimi vienas kitam“]. Neatsitiktinai vėliau Balio Sruogos dukra prisiminė, kad joms su mama teko tėvo laiškuose „ieškoti paslėptų minčių“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 49).

[11] Sofija Laucevičiūtė-Gedvilienė (1898–2003), Vandos Daugirdaitės-Sruogienės pusseserė, ekonomistė.

[12] Jonas Puzinas (1905–1978), istorikas, archeologas. 1940–1943 m. VU Archeologijos katedros vedėjas, Archeologijos muziejaus direktorius, nuo 1941 m. profesorius. 1941–1944 m. VU Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas. 1944 m. liepos mėn. 3 d., sovietų armijai artėjant prie Lietuvos, su šeima pasitraukė į Vakarus.

[13] Vincas Maciūnas (1909–2003), literatūrologas. Nuo 1935 m. VDU HMF, nuo 1940 m. VU dėstytojas. Nuo 1942 m. VU bibliotekos direktorius. 1944 m. su žmona Genovaite Maciūniene glaudėsi Greifsvalde.

[14] Antanas Salys (1902–1972), kalbininkas. 1941–1944 m. Lietuvių kalbos instituto direktorius. Pasitraukęs iš Lietuvos 1944–1946 m. dėstė Greifswaldo ir Tübingeno universitetuose.

[15] Balys Sruoga, Pavasariška giesmė: Trijų veiksmų lyrinė drama, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5776, l. 1–70r, dar žr. Balys Sruoga, *Pavasario giesmė*, in: Balys Sruoga, *Raštai, t. 3: Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 391–473. Šią dramą Balys Sruoga vertino labiausiai iš visų Štuthofe parašytų kūrinių. Komedijas rašytojas vadino „literatūriniu šlamštu“. „Sruoga kiek rimčiau vertino savo „Pavasario giesmę““ (Mečys Mackevičius, „Laisvėje ir Stutthofo kacete“, in: Balys Sruoga mūsų atsiminimuose, Vilnius: Regnum fondas, 1996, p. 362).